

A KUBAI KATOLIKUS PAPSÁG HELYZETE A FORRADALMAT KÖVETŐEN (1960–1961)

HORVÁTH EMŐKE

1961 szeptemberében egy spanyol hajó, a *Covadonga* fedélzetéről csüggedten szemlélhette százharmincegy – aggastyán és fiatal – katolikus pap, hogyan távolodik hajójuk a kubai partoktól, hogy végül az óceán túloldalán kössön ki. Tanulmányomban igyekszem kimutatni, hogy mi készítette vagy kényszerítette arra ezt a százharmincegy papot, hogy egyszerre hagyja el Kubát. A forrásokban megjelenő két fő szempontot emelem ki a probléma tárgyalásakor: egyrészt a hatalom oldaláról megnyilvánuló és egyre gyakrabban hangoztatott kifogást: a kubai papság származásának kérdését; másrészt a felsőpapságnak és mindenekelőtt a primásnak a kommunizmussal kapcsolatos nézeteit.

ELŐZMÉNYEK

1959. január 1-jén győzött a Fidel Castro vezette forradalom, melynek következményeként Fulgencio Batista 1958 szilveszterének éjszakáján legszűkebb támogatóinak kíséretében elhagyta az országot. Személy szerint Fidel Castro mint a forradalom vezetője, rendkívüli népszerűségnek és általános tiszteletnek örvendett az országban nemcsak az alacsonyabb néprétegek, hanem a katolikus középosztály körében is. Ennek magyarázatát részben a Moncada-laktanya ellen indított fegyveres akció idejétől a kubai politikai életben betöltött szerepében, részben pedig származásában, társadalmi hovatartozásában találhatjuk meg, hiszen úgy érezhették a középosztály tagjai, hogy Castro egy közülük: vidéki földbirtokos család gyermeke, a legjobb jezsuita magániskolában folytatta középiskolai tanulmányait, a Havannai Egyetemen jogot hallgatott, ügyvéd lett, befolyásos családból nősült. A katolikus egyház sem volt elutasító vele szemben, Kuba primása, Enrique Pérez Serantes, a forradalom győzelmét követő első körlevelében, amely *Vida Nueva (Új Élet)* címmel¹ jelent meg, lelkesen köszöntötte a változásokat, és megkérdőjelezhetetlenül Fidel Castróban látta a jövőt, akiről a legnagyobb elismerés hangján nyilatkozott.²

Az 1959. év politikai intézkedései azonban kezdték eltávolítani egymástól az egyházat és az új politikai hatalmat, és 1960 januárjától kezdve egyre több alkalommal fogalmazódtak meg a papság egyes képviselőivel szemben konkrét vádak. Ezekben az esetekben gyakran hivatkoztak az adott egyházi személy „idegenségére”, külföldi, spanyol születésére és ebből fakadóan az odaadó hazafias érzés hiányára.

¹ PÉREZ SERANTES 1959.

² A *Vida Nueva* elemzésére vonatkozóan lásd HORVÁTH 2014.

A KUBAI PAPSÁG ÉS A SPANYOLOK

1. Spanyolok Kubában

Gyakorlatilag már a spanyol felfedezésekkel egy időben megindult a beköltözés az Ibériai-félszigetről az újonnan megismert vidékekre. Kuba azonban nem tartozott a gazdag alkirályságok területéhez, ezért csekély vonzerőt gyakorolt a korai betelepülők körében. A 19. század végén és a 20. század elején a latin-amerikai térségbe történő spanyol bevándorlásban a korábbi évtizedekhez képest jelentős földrajzi módosulás következett be –korábban Mexikó és Peru területe bizonyult a legvonzóbbnak –, most azonban a migránsok kétharmada Kubában és Argentínában kívánt letelepedni.³ Kuba a korabeli migrációs célországok között a La Plata vidék⁴ után a második helyet szerezte meg magának, és ezzel számos gazdagabb és nagyobb országot maga mögé utasított. Egyet kell értenünk José Moyával, hogy Kuba 19. századi népszerűsége részben gyarmati státusával magyarázható.⁵ A sziget Spanyolország iránti hűsége azonban az úgynevezett tízéves háború (1868–1878) folyamán csorbát szenvedett, a függetlenség kivívásának megakadályozására nagyobb létszámú spanyol katonai kontingens, 209 000 fős hadsereg állomásozott Kubában; és a katonák közül sokan a háború lezárását követően sem tértek vissza hazájukba.⁶ Az 1886-ban bekövetkezett rabszolga-felszabadítás következménye egy újabb migrációs hullám megindulása lett, mivel az ültetvények tulajdonosai most már fehér munkaerőt igyekeztek alkalmazni. A bevándorlók legnagyobb számban Spanyolország északi részéből, elsősorban Galíciából és a Kanári-szigetéről érkeztek.⁷ A gallegók kubai jelenlétére két közismert példát is említhetünk: Fidel Castro apját, Ángel Castróét,⁸ valamint a spanyol Pontevedra tartomány Tuy nevű településén született Enrique Pérez Serantesét, aki a kisszeminariumot befejezve a katonai szolgálat elől Havannába hajózott, és a kubai forradalom győzelmének évében az ország primásaként állt az egyház élén.⁹

2. A külföldiek aránya az egyháziakon belül

A spanyolok kiemelkedő létszámú jelenléte a kubai katolikus papság esetében is megfigyelhető volt, 80 százalék körüli aránnyal tűntek ki a más nemzetiségek sorából, állapítja meg Margaret Crahan amerikai politológus.¹⁰ Ez a létszámbeli fölény a Castro-féle forradalom győzelmét követően súlyos hivatkozási alapot

³ A kérdésre lásd: MOYA 2003, 9–28.

⁴ Argentína, Uruguay és Brazília északi részének összefoglaló megnevezése.

⁵ MOYA 2003, 16.

⁶ A Kubában állomásozó spanyol hadsereg létszáma 1898-ban, a függetlenségi háború idején is 200 000 fő körül mozgott: BALFOUR 1997, 19.

⁷ MOYA 2003, 20.; Lásd VIDAL RODRÍGUEZ 2005, különösen 37–39.

⁸ LATELL 2005, 31.

⁹ CUADRIELLO 2002, 35.

¹⁰ CRAHAN 1985, 319–340, 320.

jelentett a klérus „idegen szívűségének” a bizonyítására. Igyekeztem utánajárni az állítás pontosságának, ezért megnéztem, hogy a kubai egyházi szervezet élén 1959–1961 között, vagyis az általam vizsgált időszakban, bizonyíthatóan kimutatható-e a spanyolok létszámának magas aránya, vagyis milyen származású egyházi személyek vezették az egyházat. A következő eredményre jutottam. Santiago de Cuba érseke, az ország prímása, Enrique Pérez Serantes – ahogy azt már korábban említettem – Spanyolországból érkezett pap volt. A havannai érsek – Manuel Arteaga y Betancourt – kubai származású volt, 1963-ban bekövetkezett haláláig töltötte be ezt a tisztséget. A Pinar del Río-i egyházmegye élén 1959-ben Evelio Díaz, majd 1960-tól Manuel Rodríguez Rosas állt, mindketten kubai származásúak. A cienfuegos-i egyházmegye vezetése Eduardo Martínez Dalmau kubai püspök kezében összpontosult 1961-ig, és még ebben az évben az ugyancsak kubai Alfredo Müller San Martín váltotta őt. A matanzasi egyházmegye működése szintén két kubai püspökre, 1960-ig Juan Alberto Martín Villaverdere, majd 1961-től José Maximino Domínguezre volt bízva. A camagüey-i egyházmegye élén spanyol származású püspök, Carlos Riu Anglés állt 1964-ig.¹¹ A megnevezett kilenc főpap közül tehát mindössze ketten voltak spanyol származásúak, ami 22,2 százalékos arányt jelent, vagyis semmiképpen sem mondható el a hivatalban lévő főpapok esetében, hogy a spanyolok aránya felülreprezentált lett volna. Az 1960-as évek végétől, a két spanyol főpap halálát követően pedig egyetlen külföldi származású egyházi vezető sem volt Kubában. A fentiek alapján megállapítható, hogy a megyéspüspökök sorában a spanyol befolyás nem volt jelentős, de Pérez Serantes személyén keresztül mégis nagyobb hangsúlyt és reprezentációt kapott a kérdés, mivel maga a prímás, a kubai papság irányítója nem kubai, hanem spanyol származású volt.

Az alsópapság és a szerzetesség tekintetében már más arányt mutatnak az adatok. 1955-ben összesen 661 egyházmegyés és szerzetes pap kubai működéséről van tudomásunk, és közülük csak 125-en voltak kubaiak, azaz 536 külföldi pap teljesített szolgálatot az országban, vagyis a külföldi papok aránya 81,089 százalékot tett ki, tehát valóban jelentős többséget alkottak. A szerzetesek esetében 329 férfi szerzetes és 1872 apáca élt a szigeten, utóbbiak esetében csak 556 kubairól tudunk,¹² vagyis az apácák körében is 80,30 százalék volt a külföldiek száma. Sajnos a férfi szerzetesek vonatkozásában nem találtam adatot a kubaiak és a külföldiek létszámát illetően, így ebben a kérdésben nem tudok pontos arányt említeni, mint ahogy adatok hiányában az a bennünket érdeklő alapkérdés sem megválaszolható, hogy a külföldiek számán belül hányan lehettek a spanyolok. Az bizonyos, hogy más nemzetiségű – ír, brit, belga, francia, amerikai – egyháziak is teljesítettek szolgálatot Kubában. Nagy valószínűséggel azonban a spanyolok aránya – történelmi okokból kifolyólag – magasan felülmúlhatta a más országokból

¹¹ Az adatok a kubai katolikus egyház honlapjairól szedhetők össze:
<http://www.iglesiacubana.net/> (letöltve: 2014. dec.16.)

¹² SUPER 2003, 513.

érkezett egyházi személyekét, de a Crahan által említett számot a fentiek alapján én általában a külföldi papok arányára vonatkoztatom.

3. Konfliktusok spanyol papok miatt, 1960–1961

Fidel Castro 1959. augusztus 15-én tartott sajtókonferenciáját élőben közvetítette a *Radio Progreso*.¹³ A program egyetlen témát, a kubai forradalommal szemben fellépő ellenforradalmi cselekmények kérdését járta körbe. A hatalom megítélése szerint mindenhol jelenvaló volt a forradalommal szembeni ellenérzés, és az 1960-as esztendőktől kezdve a kormányzat figyelme egyre intenzívebben az egyháziak felé fordult, az év elejéhez kapcsolható események ezt a folyamatot csak felgyorsították. Iñaki de Azpiazu Argentínában élő spanyol jezsuita szerzetes a kubai TV-ben adott interjúja alkalmával kiállt a forradalom mellett, és hevesen támadta a Franco rezsimit. Két spanyol ágostonos szerzetes – Mendoza és Morales atya –, olyannyira az interjú hatása alá került, hogy személyesen megjelent a televízió stúdiójában, hogy az elhangzottakkal kapcsolatos ellenérzésének adjon hangot, de erre a TV-től nem kaptak lehetőséget, hanem megszakították az adást.¹⁴ A spanyol nagykövetség tanácsosa, Jaime Caldevilla azonnal jelentést írt hazai feljebbvalóinak az atrocitásról.¹⁵ Az ügy önmagában érdektelen lenne témánk szempontjából, azonban a Kubában működő, spanyol alapítású férfi szerzetesközösségek spanyol származású vezetői az interjú kapcsán közös nyilatkozatot adtak ki, melyben deklarálták Spanyolország és a Franco rezsim melletti elkötelezettségüket. Nyilatkozatukat az új esztendő alkalmából, 1960. január 7-én, a spanyol nagykövetségen tartott fogadáson Aristónico Ursa, a klarétinusok¹⁶ helyettes tartományfőnöke olvasta fel, illetve beszédet is tartott, melyben egyértelműen elkötelezte magát – és az általa reprezentált közösséget – Franco személye és rendszere mellett. Az írást szó szerint leköszölte a *Diario de la Marina* másnapi száma, majd rövid késéssel a spanyol *ABC* napilap andalúz kiadása is lehozta az anyagot.¹⁷ A közös deklaráció egyértelműen a spanyol köztársaságiak kegyetlen egyházellenességét emelte ki, az írat megfogalmazói szerint a marxista irányultságú republikánus kormányzás idején, 1931 és 1939 között, tizenkét püspök, tizenhatezer pap és az *Actio Catholica* több mint hétezer tagja vesztette életét Spanyolországban, kilenc egyházmegyében a papság 80 százaléka eltűnt,

¹³ A közvetítésről angol nyelvű összefoglaló található a University of Texas honlapján: <http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1959/19590817.html> (letöltve: 2015. július 31.)

¹⁴ Jaime Caldevilla jelentése: Informe n° 1 de Caldevilla, La Habana, 2-01-1960 (AGA Exteriores, C-5360), idézi PÁZ-SANCHEZ 2001, 20.

¹⁵ Jaime Caldevilla jelentése: Informe n° 2 de Caldevilla, La Habana, 9-01-1960 (AGA. Asuntos Exteriores, C-5360), idézi PÁZ-SANCHEZ 2001, 20.

¹⁶ A rendet 1849-ben Antonius Claret (1807–1870) katalán érsek, II. Izabella gyóntatója alapította Vic-ben (Spanyolország). Ugyanebben az évben Santiago de Cuba érsekévé kreálták, de 1857-ben II. Izabella kérésére visszatért Spanyolországba.

¹⁷ *Diario de la Marina*, 1960. január 8., 1 A – 2 A; *ABC*, 1960. január 23., edición de Andalucía, 9 – 10.

Málagában ez az arány elérte a 90 százalékot.¹⁸ Nem létezett vallásszabadság, sok száz templomot és kolostort felgyújtottak, elpusztítottak. Felszámolták a jezsuiták iskoláit, elrabolták az egyházi vagyont. A nyilatkozat aláírói a spanyol polgárháborút a köztársaságiak heves vallásüldözése elleni fellépésként értelmezték, melyet XI. Pius pápa keresztes hadjáratnak nevezett, és ezt a keresztes hadjáratot (*cruzada*) tekintik a jelenlegi spanyol állam megalapozójának. A deklaráció aláírói csak az egyház szempontjából vizsgálták a kérdést, más politikai aspektusra nem tértek ki. A nyilatkozat semmilyen megközelítésből sem tett szó szerinti utalást a kubai forradalomra, mégis úgy gondolom, a köztársaságiak marxista elkötelezettségének többszöri hangsúlyozott kiemelésével a kubai politikai helyzet radikalizálódásának, a kommunisták megerősödésének a veszélyére is szerettek volna utalni, túl a konkrét, deklarált célon. A hatalom reakciója nem késett sokáig, Castro a *Telemundo* január 20-i adásában reflektált a történetekre, ahol mind a nyilatkozatot aláíró egyháziakra, mind a nagykövetre negatív megjegyzéseket tett, bár azt elismerte, hogy nem az egész egyház szervezkedik ellene.¹⁹ A nyilatkozat ugyanakkor hosszú távra támadási felületet adott az egész kubai katolikus egyházzal szemben, egybe mosva annak minden képviselőjét, mintha mindnyájan a Franco-rezsim támogatói lettek volna.

A KOMMUNIZMUS ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ

Az 1960. esztendő a kommunizmussal szembeni fellépések és megnyilatkozások szempontjából is meghatározó évnek bizonyult. 1960. február 5-én érkezett Kubába Anasztáz Mikoján, a Szovjetunió Minisztertanácsának első elnökhelyettese, látogatásának apropóját a Havannában rendezendő szovjet gazdasági kiállítás megnyitása jelentette. A szokásos diplomáciai protokoll, a José Martí emlékmű megkoszorúzása, szintén az egyházzal szemben felhasználható momentum kiindulópontjává lett, mivel a Villanova Egyetem és a Havannai Egyetem diákszervezetének néhány tagja a kommunizmus elutasításaként, tiltakozásuk jeleként kubai zászlót kívánt Mikoján szovjet címerrel díszített koszorújára teríteni. A rendőrség azonnal lecsapott, aránytalanul heves erőszakot alkalmazott az akció tagjaival szemben, lövések is dördültek, súlyosabb sebesülés azonban nem történt,²⁰ de többek között letartóztatták Alberto Müllert, Juan Manuel Salvatot és Ernesto Fernández Traviesót; mindhárman az *Acción Católica Universitaria* vezetői. Alberto Müller esetében bonyolította a helyzetet, hogy az egyik kubai püspök rokona volt.²¹ A Villanova Egyetem rektora, Boza Masvidal, a letartóztatott fiatalok mellett próbált érvelni, felhasználva Fidel Castro korábbi beszédeinek rendre visszatérő motívumát, megszólalásaiban minden alkalommal

¹⁸ Stanley G. Payne a kivégzett egyháziak számát – spanyol kutatásokra hivatkozva – 6788 főben nevezi meg, ez a szám szerinte a papság 10 százalékát jelentette. A kérdésre lásd ANDERLE 2010.

¹⁹ URÍA 2011, 361.

²⁰ *Diario de la Marina*, 1960. január 6, 1A

²¹ URÍA 2011, 371.

tagadta a kubai forradalom kommunista jellegét. Éppen ezért Boza Masvidal szerint, „akik bármilyen kommunizmus ellenes tüntetést megpróbálnak ellenforradalminak minősíteni, azok rossz szolgálatot tesznek a kubai forradalomnak, mivel a legfőbb vezető, Fidel Castro többszöri nyilatkozata ellenére a kommunizmussal azonosítják azt”.²²

1960 májusában adta ki Pérez Serantes az évi első körlevelét, *Por Dios y por Cuba (Istenért és Kubáért)* címmel, melynek fő témáját a kommunizmushoz fűződő katolikus viszony értelmezése jelentette. A kubai közvéleményt és a katolikus egyházat a hatalom baloldali radikalizálódása miatt erőteljesen foglalkoztatta ebben az időszakban Kuba és a kommunizmus viszonyának a kérdése. A problémát a Szovjetunió miniszterelnök-helyettesének, Mikojánnak februári látogatása még hangsúlyosabban előtérbe állította, ennek kapcsán Havannában egyszerre több esemény is zajlott, melyek a szovjet kultúra és tudomány, valamint technika eredményeinek bemutatására vállalkoztak. A hidegháború e korai szakaszában Kuba, geopolitikai helyzetéből fakadóan, felértékelődött a Szovjetunió számára, ezért a Castro és Mikoján közötti találkozók eredményeképpen a Szovjetunió öt éves gazdasági szerződés keretében öt millió tonna kubai cukor vásárlására kötelezte el magát, és kőolajat is szállított az országba. Carlos Franqui – Fidel Castro közeli munkatársa – visszaemlékezése szerint, maguk is csak az év vége táján kezdték el felmérni, hogy mekkora jelentősége volt Mikoján látogatásának.²³

A katolikus egyházat aggodalommal töltötte el a szovjetek kubai térnyerése, aggodalmukat csak fokozta, hogy május 8-án Kuba felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Ennél még nagyobb elköteleződést jelentett mindkét oldalon, hogy júliusban Hruscsov bejelentette, a Szovjetunió minden eszközt felhasznál annak érdekében, hogy megakadályozza az USA fegyveres beavatkozását Kuba ellen, és megkötötték az első katonai egyezményt.²⁴

Pérez Serantes körlevelében a katolikus hívők kommunizmushoz fűződő viszonyát XI. Pius pápa *Divini Redemptoris* kezdetű enciklikája alapján határozta meg, és ennek értelmében a kommunizmust eredendően gonosznak ítélte, rímelve Pius évtizedekkel korábbi (1937) megfogalmazására, mely szerint: „*A fenyegető rém [...] a bolsevista és istentelen kommunizmus, amelynek célja a társadalmi rend fölforgatása és a keresztény művelődés alapilléreinek ledöntése.*”²⁵

²² Idézi: CASTRO FIGUEROA 2012, oldalszám nélkül. “[...] Los que tratan de calificar cualquier manifestación contra el comunismo como contrarrevolucionaria hacen un mal servicio a la revolución cubana, a la que identifican con el comunismo, en contra de las reiteradas manifestaciones del máximo líder Fidel Castro.”

https://books.google.hu/books?id=a0dHpTzPY5YC&printsec=frontcover&dq=Quo+va+dis,+Cuba&hl=hu&sa=X&ved=0CC0Q6AEwAGoVChMIrJr74ceHxwIVzLIUCh3J_ABR#v=onepage&q=Quo%20vadis%2C%20Cuba&f=false (letöltve: 2015. július 31.)

²³ FRANQUI 1984, 66.

²⁴ *Revolución*, 1960. július 21, 1.

²⁵ Az enciklika teljes szövege elérhető:

Az enciklikához hasonlóan megállapítja, hogy a kommunizmus Marx dialektikus materializmusán alapszik, csak a materiális valóság iránt fogékony, és ateistának vallja magát. Mivel mindig az anyagból indul ki, így minden emberi értéket tagad. A kommunizmusban az ember a szabadság és az erkölcsi fékek hiányától szenved, tagadja a házassági köteléket, a tulajdonjogot. A katolikusok magatartása csak egyféle lehet a kommunizmussal szemben: követni a pápa tanításait. A körlevél hangsúlyozottan különbséget tesz az eszme (kommunizmus) és annak képviselője (kommunista) között, úgy látja, az utóbbival szemben gyakorolhatja az isteni szeretet parancsát a hívő.²⁶ A körlevél a primás korábbi írásainak hangvételéhez képest szokatlanul kemény és határozott, kérlelhetetlenül elutasító a kommunista eszmével szemben. A katolicizmus terjesztésével, a hitoktatás megerősítésével, a vallási tudatlanság legyőzésével, evangelizációval kívánja felvenni vele szemben a harcot.

Pérez Serantes körlevelét felolvasták a templomokban, de Ignacio Uría szerint egészen széles körben ismertté vált, még nemzetközi hatást is elért vele a primás, James O. Eastland demokrata szenátor a CIA főnöktől kérte a körlevél angolra fordítását. A hatalom válasza a kormánypárti *Sierra Maestra* című napilapban jelent meg, támadást intéztek Pérez Serantes ellen, kifogásolták, hogy miért nem a valódi ellenséget, az észak-amerikai imperializmust leplezte le. A rádióban és a Castro-párti *Hoy* hasábjain szintén hevesen bírálták a primást.²⁷

A következő, óriási politikai visszhangot kiváltó esemény a kubai püspökök közös körlevele (*Circular colectiva del episcopado cubano*) volt, melynek kiadására 1960. augusztus 7-én került sor.²⁸ Az írás gyakorlatilag a primás aggodalmainak a megismétlése volt a teljes katolikus felsőpapság nevében. Elismerték a forradalom következményeként végbement pozitív szociális jellegű változásokat, de úgy gondolták, ugyanilyen nyíltsággal kell kifejtenuk azt is, ami aggasztja őket. Megállapították, hogy az utóbbi időben intenzív kereskedelmi, kulturális és diplomáciai kapcsolatokat alakított ki Kuba a Szovjetunióval, illetve a szocialista országok egy részével.²⁹ Gazdasági és kulturális kérdésekkel nem kívánnak foglalkozni, de mélyen nyugtalanító számukra, hogy újságírók, szakszervezeti vezetők és magas rangú állami hivatali betöltő személyek egyaránt

http://w2.vatican.va/content/pius-xi/la/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.html (letöltve: 2015. febr. 15.)

²⁶ PÉREZ SERANTES: *Por Dios y por Cuba*.

²⁷ URÍA 2011, 378–379.

²⁸ *Circular colectiva del episcopado cubano*.

²⁹ Magyarország a Kubával történő diplomáciai kapcsolatok kiépítésében késésben volt nemcsak a Szovjetunióhoz, de Csehszlovákiához, Bulgáriához, Lengyelországhoz, Kínához, Vietnámmal, Észak-Koreához és Mongóliához képest is (NOL KÜM XIX-J-1-j, TÜK, Kuba 1. doboz, 1/a). 1960. dec. 18-án írta alá Budapesten Sík Endre külügyminiszter és Che Guevara, a kubai Nemzeti Bank elnöke, a magyar–kubai diplomáciai kapcsolatokat megeremítő okmányokat (NOL KÜM XIX-J-1-j, TÜK, Kuba, 2. doboz, 11/1, 00763/8/1961), de az első magyar nagykövet, Beck János csak később, 1961. szeptember 11-én adta át megbízólevelét Havannában.

elismerőleg nyilatkoztak ezeknek az országoknak a rendszereiről, és kiemelték a közös vagy hasonló vonásokat a kubai forradalomra vonatkozóan – írják a levél szerzői. Ez a kérdés nagyon aggasztja a püspöki kart – állítja a körlevél –, mivel a katolicizmus és a kommunizmus teljesen ellentétes fogalmak. Ezután a kommunizmus elítélésének magyarázata következik: elutasítják, mert ateista, fellép a papság ellen, és mert tagadja az alapvető emberi jogokat.

A körlevél gyakorlatilag új elemet nem tartalmazott a primási irathoz képest, fontossága inkább abban rejlett, hogy mindkét érsek és az összes megyéspüspök aláírta, vagyis a katolikus vezetés közös kiállásaként, egységes véleményeként értékelhető, egyben Pérez Serantes nyilatkozata megerősítésének tekinthető.

Az írás heves indulatokat váltott ki a hatalom részéről, pedig a *Diario de la Marina* – ahol eddig publikálásra kerültek a nagy horderejű egyházi körlevelek –, már nem tudta lehozni, mert május 12-én megszüntették a lapot. Ez azt is jelentette, hogy a radikálisan visszanyesett TV-adások és sajtó hiányában csak a templomban felolvasott körlevél hatásával lehetett számolni, ami a rendszeresen misére járó hívőszámot tekintve rendkívül csekély mértékű lehetett. A hatalom azonban gondoskodott róla, hogy széles tömegek értesüljenek az egyházi vezetés ellenérzéséről. A Cukornád Szövetkezetek Koordinátorainak Találkozója augusztus 10-én zárult, az esemény egyben lehetőséget kínált Castro számára az egyházzal szembeni nyilvános kirohanásra.³⁰ Gyakorlatilag a beszéd teljes ideje alatt a forradalom ellenségeivel foglalkozott a szónok, egyrészt az észak-amerikai imperializmussal, másrészt a fasiszta, Francót támogató papsággal. Azt megengedően elismerte, hogy nem minden pap fasiszta, de megjegyezte, hogy Franco számolhat olyan fasiszta papokkal Kubában, akik a forradalom ellen izgatják híveiket. A körlevél tartalmát a forradalom elítéléseként interpretálta a jelenlévők számára. Ebben az esetben is kíméletlenül felhasználta Fidel Castro a korábban jellemzett esetet, amikor a spanyol származású szerzetesek kiálltak Franco mellett, és megjegyzése ellenére, a velük szembeni ellenérzést gyakorlatilag kivetítette az egész papságra, francoista spanyolokként bemutatva őket. Pedig a felsőpapságból csak ketten voltak spanyol származásúak, és egyikük sem protestált Franco mellett.

A hatalom igyekezett megakadályozni a körlevél felolvasását a templomokban, és általában intenzívebb lett az állam egyházellenes magatartása. Papokat tartóztattak le,³¹ templomokat támadtak meg, minden szempontból el akarták lehetetlenníteni a katolikus egyházat. Innentől kezdve országos szintű vallásellenes

³⁰ Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, primer ministro del gobierno revolucionario, en la clausura de la Reunión de Coordinadores de Cooperativas Cañeras, en el Teatro de la CTC Revolucionaria, el 10 de agosto de 1960. <http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1960/esp/f100860e.html> (letöltve: 2015. augusztus 2.)

³¹ A körlevél felolvasása miatt Agnelio Blanco és Fernando Arango papokat letartóztatták, és az Acción Católica négy tagját szintén előállították. Lásd: CASTRO FIGUEROA i. m. oldalszám nélkül.

kampány kezdődött, állítja egy másik egyházi dokumentum.³² Az állam igyekezett zavart előidézni a katolikus egyház soraiban, és támogatta az „új katolikus” csoportok megjelenését és tevékenységét. Ezek közül a leghatározottabban a *Con la Cruz y con la Patria*³³ (A Keresztrel és a Hazával) nevet viselő csoportosulás lépett fel a hivatalos egyházzal szemben. Pérez Serantes *Vivamos en paz*³⁴ (*Éljünk békében*) c. körlevele alapján tudjuk, hogy Kuba különböző városaiban, így Havannában, Camagüeyben, Manzanillóban, Bayamóban és Santiago de Cubában, az „új katolikusok” erőszakkal megakadályozták, hogy a templomokban felolvassák az egyházi dokumentumokat, a mise alatt provokatív módon zavart keltettek. 1960. november 13-án történt a legsúlyosabb incidens, amikor Santiago de Cuba katedrálisában, az esti misét követően, csaknem csatává fajult a misét celebráló pap és az „új katolikusok” konfliktusa, ugyanez a jelenet egy héttel később Manzanillóban ismétlődött meg. A körlevél nyomán úgy tűnik, hogy Oriente tartományban – a Batistával szembeni harcok centrumában – lehetett különösen aktív a *Con la Cruz y con la Patria*, ami szerintem a térség szimbolikus politikai jelentőségén túl azzal magyarázható, hogy itt délen volt a primási székhely és ez a tény eleve hevesebb reakciót, nagyobb ellenállást váltott ki az új csoportosulás részéről.

Az egyház-állam konfliktus következő jelentősebb állomását a kubai püspöki karnak közvetlenül Fidel Castróhoz írott nyílt levele képviselte, amely a miniszterelnöknek a Havannai Egyetemen elhangzott szóbeli kritikájára adott válasz volt.³⁵ Castro beszédére két vonatkozásban reagált a szöveg. A miniszterelnök a Villanueva Egyetemet gúnyosan *Yanquilandia* névvel illette, amivel nyilvánvalóan azt sugallta, hogy az egyetem a haza érdekeivel ellentétben az amerikaiak szolgálatában állt. Ez az elnevezés arra vezethető vissza, hogy 1946-ban amerikai ágostonos szerzetesek alapították, és egészen 1959-ig amerikai rektora volt az intézménynek, de ugyanebben az évben – már a forradalom győzelmét követően – kikényszerítették lemondását, utóda Boza Masdival lett a rektori székben. A püspöki kar ezzel szemben kubai katolikus egyetemként határozta meg a Villanuevát, ahol csak kevés külföldi származású tanár oktatott, és ők azért érkeztek Kubába – írták –, hogy az országot szolgálják. A katolikus papsággal szemben elkövetett atrocitásokat, a katolikus közoktatási intézményekkel szembeni támadásokat ugyancsak visszautasította a levél, és szerzői kifejezték abbéli reményüket, hogy a kormány felhagy az egyház további támadásával.

A levél tartalmának nyilvánosságra hozatala hasonló nehézségekbe ütközött, mint korábban, újabb egyháziakat tartóztattak le, illetve félemlítették meg, annak érdekében, hogy elejét vegyék a templomokban a további felolvasásoknak. Teljesen elmérgesedett a hatalommal a viszony. Fidel Castro a december 16-án

³² *Carta abierta del episcopado al Dr. Fidel Castro Ruz.*

³³ A csoport vezetői Antonio Pruna, Lula Horstman és Germán Lence (pap) voltak.

³⁴ PÉREZ SERANTES: *Vivamos en paz.*

³⁵ *Carta abierta del episcopado al Dr. Fidel Castro Ruz.*

tartott beszédében³⁶ – saját megfogalmazása szerint – a kubai néppel folytatott „diskurzus” során utalt az egyházra is. Állítása szerint a kormány sohasem akadályozta a vallásos érzelmek kifejeződését, a kultuszok gyakorlását, és a legkisebb okot sem szolgáltatva a Forradalom arra, hogy támadják azt. Az állam nem avatkozik be a vallási ügyekbe – mondja Castro –, akkor a püspökök miért „babrálnak” politikával, tette fel a kérdést. Castro szerint a nyílt levelet valójában nem hozza, hanem a Pentagonhoz, Washingtonhoz intézték az egyházi vezetők. Beszédében a püspöki kar feladatkörének csak az egyházi kérdéseket tekintette, tőlük távol kellene, hogy álljon a politikába történő beleszólás, egyben az amerikai érdekek szószólójának és ellenforradalmi erőknél láttatta őket.

Az 1961. februárjában a *Juventud de Acción Católica* fennállásának harmincharmadik évfordulóját ünnepelte Havannában, a La Salle iskolában. Az ünnepségen mindhárom havannai püspök, valamint az *Actio Catholica* vezetői jelen voltak. Az épületet bottal felszerelkezett, jelmondatokat skandáló tömeg vette körül, szidalmazták, és nem engedték távozni a bent lévöket. Végül a pápai nunciusnak kellett Fidel Castro személyes védelmét kérnie, hogy az épületben rekedt ünneplők szabadon távozhassanak. A következő hónapban hasonló incidens játszódott le egy másik katolikus rendezvény alkalmával (*Día del Estudiante Católico* – Katolikus Diákok Napja). Az ünnepség során az említett forgatókönyvvel megegyező jelenetek zajlottak: szidalmazások, köpködések és fenyegetés.³⁷

A Castro-kormányval szembeni politikai ellenállás 1960-tól kezdve egyre szervezettebb keretek között igyekezett mozogni. A *The New York Times* 1960. március 13-án megjelenő száma szerint öt Castro-ellenes csoport létezett Miami-ban.³⁸ Az öt csoport közé tartozott a *Movimiento Rescate Revolucionario* (Forradalmi Megmentő Mozgalom), a *Movimiento Democrático Cristiano* (Keresztény Demokrata Mozgalom), a *Movimiento de Recuperación Revolucionario* (Mozgalom a Forradalom Visszaállításáért), az *Asociación Montecristi* (Montecristi Egyesület) és a *Frente Nacional Democrático* (Demokratikus Nemzeti Front), majd ezek a szervezetek a *Frente Revolucionario Democrático* (Demokratikus Forradalmi Front) védőernyője alá tömörültek. Az említett csoportosulásokban katolikusok is részt vettek, ebből a szempontból különösen kiemelendő a *Movimiento Democrático Cristiano*, mely José Ignacio Rasco vezetésével működött. A kubai ellenállás politikai szempontból meglehetősen összetett képet tükrözött. Voltak soraikban olyanok, akik a Batista-rendszer támogatói közé tartoztak, és a Forradalom győzelmét követően el kellett

³⁶ Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, Primer Ministro del Gobierno revolucionario, en la Clausura de la Plenaria Nacional de los Círculos Sociales, efectuada el 16 de diciembre de 1960.

<http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1960/esp/f161260e.html>

(letöltve. 2015. augusztus 9.)

³⁷ Lásd CASTRO FIGUEROA oldalszám nélkül.

³⁸ *The New York Times* 1960. március 13, 1.

menekülniük az országból, de a többség olyan résztvevőkből állt, akik a Batista-ellenes harcok idején, illetve közvetlenül a Forradalom győzelmét követően támogatták Fidel Castro céljait, de a kommunista eszmék előtérbe kerülése miatt eltávolodtak a forradalomtól. Utóbbi csoportba sorolhatjuk többek között José Miró Cardonát, az új kubai hatalom első miniszterelnökét vagy Antonio Varona személyét, aki 1948–1950 között szintén miniszterelnöki hivatalt töltött be az országban, és Manuel Rayt, az első új kormány közmunka miniszterét. A politikai vezetéssel megbízott Manuel Artime pedig Castróék felkelő seregében hadnagyként szolgált.³⁹

Miután 1961. január 3-án az Egyesült Államok megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Kubával, márciusban fordulat következett be az USA magatartásában, Eisenhower titkos akciótérvet hagyott jóvá Castro rendszerével szemben, melynek egyik alapvető célja az volt, hogy elfedje az Amerikai Egyesült Államok beavatkozásának szándékát.⁴⁰ A CIA májusban elindította a *Hattyú Rádió* adását, hogy ellenpropagandát kezdeményezzen a havannai politikai hatalommal szemben.⁴¹ Az USA igyekezett a kubai emigráció és a szigeten maradt Forradalomellenes erők érzelmeit kanalizálni és egységes mederben tartani, szervezni a politikai és a katonai ellenállást.⁴² A CIA becslése szerint 1960 tavaszán hozzávetőlegesen 2500–3000 fős létszámú csapat volt mozdítható Kubában Castro erőivel szemben. Emellett véleményük szerint a lakosságnak mintegy 25 százaléka részéről lehetett aktív támogatásra számítani egy támadás esetén, 20 százalék ellenállást fejtett volna ki, a fennmaradó létszám pedig semlegességet tanúsított volna.⁴³ 1960 novemberében a CIA ötszáz kubai számára nyújtott kiképzést egy titkos guatemalai katonai bázison, de a kezdeményezésről hírek szivárogtak ki.⁴⁴ Ezért is hivatkozhatott Fidel Castro az év utolsó napján tartott beszédében arra, hogy kubaiak tízezrei vannak fegyverben a fővárosban és annak környékén, hogy elhárítsák az ország ellen irányuló váratlan külső támadást, az „*imperializmus alattomos csapását*”.⁴⁵ Végül 1961. április 17-én a kubai

³⁹ BETHELL 1993, 101.

⁴⁰ CIA 00027 számú dokumentuma, 1960. 03. 16. <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB341/19600316.pdf> (letöltve: 2015. augusztus 10.)

⁴¹ BLASIER 1971, 43–81, 63. A rádió onnan kapta a nevét, hogy központja a Honduras partjaitól nem messze, a Karib-tengerben elterülő Hattyú-szigeteken helyezkedett el.

⁴² Erről a szervező tevékenységről tanúskodik a CIA 00027 számú dokumentuma, 1960. 03. 16. <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB341/19600316.pdf> (letöltve: 2015. augusztus 10.)

⁴³ CIA CS Historical Paper No. 105, 1961. május 5. <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB341/19610505.pdf> (letöltve: 2015. augusztus 10.)

⁴⁴ RABE 1988, 166–176.

⁴⁵ „...un zarpazo traicionero del imperialismo...” Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, Primer Ministro del Gobierno Revolucionario, en Ciudad Libertad, el 31 de diciembre de 1960.

önkéntesekből álló 2506-as számú katonai egység 1500 fős csoportja szállt partra a Zapata-félszigetnél elterülő Disznó-öbölben, kíséretük tagja volt három pap is, akik a sereg kápláni feladatait látták el.⁴⁶ Az USA óriási fiaskót könyvelhetett el a vállalkozással, Castro számára azonban rendkívül sikeresnek bizonyult az akció, a védekezést személyesen ő vezette, és politikailag ismét megerősödve került ki a harcokból. Két nap alatt sikerült visszaverni a támadást, 1180 foglyot ejtettek, akiknek kihallgatása és pere a TV nyilvánossága előtt zajlott Fidel Castro aktív részvételével.⁴⁷

Az 1961. évi május elsejei ünnepség alkalmával tartott Castro-beszéd értelemszerűen hosszan foglalkozott az elmúlt napok eseményeivel. Állítása szerint az invázióban részt vevő három pap közül mindegyik spanyol, még hozzá falangista pap volt, és nem csak egyházi szolgálatra érkeztek Kubába. A partra szálló egyháziak előjárója, az elfogott Ismael de Lugo jegyzetfüzetében a kubai néphez intézett felhívás volt olvasható, melynek szövegét Castro megosztotta a jelenlévő tömeggel. A kapucinus szerzetes által fogalmazott felhívás elsősorban a kubai katolikusokat kívánta megszólítani és tudatni velük, hogy megérkezett a felszabadító sereg, amely helyre kívánja állítani a demokratikus rendet az országban.⁴⁸ Castro beszédében teljes mértékben a papok idegen származására és falangista érzelmeire helyezte a hangsúlyt, mintegy származásuk révén eltávolítva őket a kubaiak közösségétől és úgy állította be őket, mintha az amerikai imperializmus és a gazdagok szolgálatában álló személyek lettek volna. A papok részvétele az invázióban cselekvésre készítette a hatalmat, a miniszterelnök beszédében be is jelentette, hogy a Forradalmi Kormány kiad egy olyan törvényt, amely a külföldi papokat kitiltja az országból. Csak azok maradhatnak külön állami engedéllyel Kubában, akik nem harcoltak a Forradalommal szemben, nem fejtettek ki ellenforradalmi tevékenységet. Castro szerint a másik problémát az egyházi iskolák jelentették, ahol a fiatalok lelkében elvetették az ellenforradalom magvát, azért az elkövetkező napokban a Forradalmi Kormány államosítja a magániskolákat, azokat a tulajdonosokat, akik hazafias és tisztességes magatartást tanúsítottak a Forradalommal szemben, kártalanítani fogják, a többiek azonban nem számíthatnak erre. A világi jellegű magániskolák tanárai kapnak majd munkát

<http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1960/esp/f311260e.html>
(letöltve: 2015. augusztus 12.)

⁴⁶ Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, Primer Ministro del Gobierno Revolucionario, resumiendo los actos del día internacional del trabajo. Plaza Cívica, 1º de mayo de 1961.

<http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1961/esp/f010561e.html>
(letöltve: 2015. augusztus 12.)

⁴⁷ BETHELL1993, 102.

⁴⁸ Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, Primer Ministro del Gobierno Revolucionario, resumiendo los actos del día internacional del trabajo. Plaza Cívica, 1º de mayo de 1961.

<http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1961/esp/f010561e.html>
(letöltve: 2015. augusztus 12.)

az államilag fenntartott intézményekben is. A hittanoktatás csak a templomok falain belül lesz lehetséges, de templomokat nem fognak bezárni.⁴⁹ Az inváziót követően a papsággal szemben kemény fellépés volt tapasztalható, Evelio Díazt és Eduardo Boza Masvidalt, valamint számos más papot letartóztattak, az Actio Catholica központjait, illetve ideiglenesen néhány templomot bezártak. A havannai érsek, Manuel Arteaga Betancourt és Pinar del Río püspöke, Rodriguez Rosas egyaránt az argentin nagykövetségen keresett menedéket a zaklatások elől.⁵⁰

Castro beszéde alapján úgy tűnik, a hatalom még erőteljesebben szembefordult a katolikus egyházzal a Disznó-öbölnél lezajlott partraszállás következtében, és kollektív büntetésben részesítette a három káplán aktív részvétele miatt. Castro dühe csillapíthatatlannak látszott. Egyben kapóra jött számára az egyházzal szembeni hivatkozási alap, segítségével eltávolíthatta az „idegenszívú” papokat az országból, és erővel elnémíthatta a felsőpapságot. 1966-ban a mexikói *Sucesos* folyóiratnak adott interjújában nyilatkozott az állam és az egyház viszonyáról is, akkor úgy látta, hogy „*Kezdetben az oligarchia felhasználta a katolikus egyházat a forradalmi változásokkal szemben*” de most már az egyház a vallási feladataira szorítkozik.⁵¹ Ahhoz, hogy néhány év elteltével így legyen, be kellett következnie az elsősorban külföldi származású papság és apácák kiűzésének. Ennek következményeként a Kubában maradt papok száma 1965-re 220 főre csökkent, és az apácák szinte eltűntek a sziget életéből, csupán 190-en teljesítettek továbbra is szolgálatot az országban.⁵² Az egyháziak, különösen az apácák, nagy számban történő távozása szoros összefüggésben állt a magániskolák államosítására vonatkozó, 1961. június 6-án kiadott törvénnyel,⁵³ mivel a tanárok nagy része közülük került ki.

A *Virgen de la Caridad del Cobre* szeptember 8-i ünnepe alkalmával újabb incidens történt Havannában, ami szintén a katolikus közösséggel volt összefüggésbe hozható. A fővárosban, a kért napra megadott állami engedélyt az ünnepség kezdete előtt egy nappal visszavonták, majd később újra engedélyezték a körmenet megtartását, de már egy másik, kora reggeli időpontban. Boza Masvidal

⁴⁹ Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, Primer Ministro del Gobierno Revolucionario, resumiendo los actos del día internacional del trabajo. Plaza Cívica, 1° de mayo de 1961.

<http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1961/esp/f010561e.html>

(letöltve: 2015. augusztus 12.)

⁵⁰ CASTRO FIGUEROA oldalszám nélkül

⁵¹ “La Iglesia Católica fue al principio utilizada por la oligarquía para combatir los cambios revolucionarios”. Idézi: Las Relaciones Entre Cristianismo y Revolución: en Cuba, Tanzania, Nicaragua, Mozambique, El Salvador, Sudáfrica, Guatemala: Materiales Íntegros (ponencias, Diálogos e Informes del Trabajo en Grupos) del Encuentro sobre las Relaciones Entre Cristianismo y Revolución, Organizado por IEPALA en Madrid, del 5 al 12 de diciembre de 1981. Madrid, 1982, 33–34.

⁵² MARIMÓN 1974, 402.

⁵³ Ley de Nacionalización general y gratuita de la enseñanza. 6 de junio de 1961. http://www.oei.es/quipu/cuba/Ley_educ.pdf (letöltve: 2015. augusztus 13.)

havannai segédpüspök parókiájához kötődött a körmenet megszervezése, mivel ő volt a *Nuestra Señora de la Caridad* egyházközség papja. Sok hívő nem értesült a változásról, ezért legalább négyezren gyűltek össze, hogy egy körmenet keretében felidézzék a Szűzanya ünnepét, egyben tiltakozásukat fejezzék ki a történetek és a fennálló politikai helyzet miatt. Az általuk skandált jelszavak között hallható volt a mexikói *cristero*-felkelés ismert mondata: ¡Viva Cristo Rey! (*Éljen Krisztus Király*) is. A felvonulást végül a rendőrök verték szét, fegyver is dördült, egy halottja és több sebesültje lett a történeteknek. Két nappal az események után Boza Masvidal és sok más, rendszerellenesnek vélt papot letartóztattak, majd 1961. szeptember 17-én száműzték őket Kubából, a spanyol *Covadonga* fedélzetén.⁵⁴

ÖSSZEGRZÉS

Az eddigieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a kubai Forradalom fokozatos radikalizálódása, balratolódása, és a kommunista eszmék előtérbe helyezése miatt a katolikus hívek, intézmények és a papság egyre inkább távolodott az új politikai rendszertől. Az egyházi vezetés és különösen a primás, Enrique Pérez Serantes rendszeresen a hatalom döntéseivel szembeni ellenvéleményének adott hangot, amíg lehetett, addig a katolikus tömegtájékoztatási eszközök – például a *Diario de la Marina* – segítségével, ezek működésének betiltása után pedig a körlevelek templomokban történő felolvasása révén. A felsőpapság egységesen lépett fel a kommunizmussal szemben, ebben a kérdésben semmilyen lényeges különbség nem mutatható ki az egyes püspökök véleménye között. Mivel a felsőpapság egyre rendszeresebben hallatta hangját politikai jellegű kérdések tekintetében, melyeknek ugyanakkor mindig volt egyházi vonatkozása is, ezért 1961 elejére jelentős mértékben elmergesedett az egyház és az állam viszonya.

Fidel Castro és az új politikai hatalom nehezen viselte a kritikát és az ellenvéleményt, ezért a Forradalom támogatói közül egyre többeket igyekezett az egyházzal szembefordítani és a papsággal szembeni fellépésre buzdítani. Az egyház és a hatalom viszonyában a mélypontot a Disznó-öbölben történő partraszállás, annak egyházi támogatása jelentette. A büntetést azonnal megkapta a katolikus egyház, az iskoláit államosították, intézményeit bezárták, és a kapóra jött szeptemberi incidenst követően a papság egy részét száműzték. A katolikus egyház ezt követően tetszhalott állapotba került, begubózott, már nem politizált, csak szakrális feladatainak ellátására szorítkozott, amit egyre nehezebben tudott teljesíteni, mivel a papság nagy része külföldre távozott.

A száműzött papokat szállító *Covadonga* Spanyolországban, La Coruña kikötőjében ért partot, ahol utasai ünnepélyes fogadtatásban részesültek. Boza Masvidal havannai segédpüspök a hajóból kiszállva azt nyilatkozta a fogadására összegyűlt újságíróknak: „*Akaratom ellenére hagytam el Kubát.*”⁵⁵

⁵⁴ PEDRAZA 2007, 107.; KIRK 1986, 36.

⁵⁵ “I left Cuba against my will”. Idézi MATOVINA –POYO 2000, 171.

BIBLIOGRÁFIA

ABC, spanyol konzervatív napilap

ANDERLE 2011

Stanley G. PAYNE: ¿Por qué la República perdió la guerra? Ed. Espasa, Madrid, 2010. című könyvéről ANDERLE Ádám. In: *Egyenlítő*, 2011. szeptember, 10–14.

<http://egyenlito.eu/anderle-adam-miert-szenvedett-vereseget-a-spanyol-koztarsasag/>

(letöltve: 2015. július 28.)

BALFOUR 1997

BALFOUR, Sebastian: *The End of the Spanish Empire 1898–1923*. Oxford–New York, 1997.

BETHELL 1993

BETHELL, Leslie (ed.): *Cuba: a Short History*. New York, 1993.

BLASIER 1971

BLASIER, Cole: The Elimination of United States Influence. In: Carmelo MESA-LAGO (ed.): *Revolutionary Change in Cuba*. Pittsburgh, 1971, 43–81.

CASTRO 1960a

Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, primer ministro del gobierno revolucionario, en la clausura de la Reunión de Coordinadores de Cooperativas Cañeras, en el Teatro de la CTC Revolucionaria, el 10 de agosto de 1960.

<http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1960/esp/f100860e.html> (letöltve: 2015. augusztus 2.)

CASTRO 1960b

Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, Primer Ministro del Gobierno revolucionario, en la Clausura de la Plenaria Nacional de los Circulos Sociales, efectuada el 16 de diciembre de 1960.

<http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1960/esp/f161260e.html>

(letöltve: 2015. augusztus 9.)

CASTRO 1960c

Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, Primer Ministro del Gobierno Revolucionario, en Ciudad Libertad, el 31 de diciembre de 1960.

<http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1960/esp/f311260e.html>

(letöltve: 2015. augusztus 12.)

CASTRO 1961

Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, Primer Ministro del Gobierno Revolucionario, resumiendo los actos del día internacional del trabajo. Plaza Cívica, 1° de mayo de 1961.

<http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1961/esp/f010561e.html>

(letöltve: 2015. augusztus 12.)

CASTRO FIGUEROA 2012

CASTRO FIGUEROA, Abel R.: *Quo vadis, Cuba? Religión y revolución*.
Bloomington, 2012. oldalszám nélkül.

https://books.google.hu/books?id=a0dHpTzPY5YC&printsec=frontcover&dq=Quo+vadis,+Cuba&hl=hu&sa=X&ved=0CC0Q6AEwAGoVChMIrJr74ceHxwIVzLIUCh3J_ABR#v=onepage&q=Quo%20vadis%2C%20Cuba&f=false (letöltve: 2015. július 31.)

CIA 1960

CIA 00027 számú dokumentuma, 1960. 03. 16.

<http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB341/19600316.pdf>
(letöltve: 2015. augusztus 10.)

CIA 1961

CIA CS Historical Paper, No. 105, 1961. május 5.

<http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB341/19610505.pdf>
(letöltve: 2015. augusztus 10.)

CONDE 1999

CONDE, Yvonne M.: *Operation Pedro Pan. The Untold Exodus of 14048 Cuban Children*. Routledge, New York, 1999.

CRAHAN 1985

CRAHAN, Margaret E.: Cuba: Religion and Revolutionary Institutionalization. *Journal of Latin American Studies*, Vol. 17, No. 2 (Nov. 1985), 319–340.

CUADRIELLO 2002

CUADRIELLO, Juan Domingo : *Los españoles en las letras cubanas durante el siglo XX. Diccionario bio-bibliográfico*. Sevilla, 2002.

DIARIO DE LA MARINA, kubai katolikus napilap

EL DÍA, spanyol napilap

EPISCOPADO CUBANO

Circular colectiva del episcopado cubano. In: *Documentos de los obispos*. a. 60–62.

(file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Dokumentumok/Downloads/Documentos+de+los+obispos.pdf)
(letöltve: 2015. február 5.)

EPISCOPADO CUBANO

Carta abierta del episcopado al Dr. Fidel Castro Ruz: In: *Documentos de los obispos*. a. 83–86.

(file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Dokumentumok/Downloads/Documentos+de+los+obispos.pdf)
(letöltve: 2015. február 5.)

FRANQUI 1984

FRANQUI, Carlos: *Family Portrait with Fidel: A Memoir*. New York, 1984.

HORVÁTH 2014

HORVÁTH Emőke: La iglesia católica cubana y el estado en 1959 según la circular *Vida Nueva*. *Acta Hispanica*, 19 (2014), 27–37.

HUMBOLDT 2011

HUMBOLDT, Alexander von : *Political Essay on the Island of Cuba*. Chicago, 2011.

IEPALA 1982

Materiales Íntegros (ponencias, Diálogos e Informes del Trabajo en Grupos) del Encuentro sobre las Relaciones Entre Cristianismo y Revolución, Organizado por IEPALA en Madrid, del 5 al 12 de diciembre de 1981. Madrid, 1982, 33–34.

KIRK

KIRK, John M.: La iglesia católica en Cuba, 1959–1969: ¿Emergiendo desde las catacumbas? In: *Nueva Antropología*, Vol. IX, No. 31, México, 1986.

LATELL 2005

LATELL, Brian: *Cuba Fidel Castro után*. Budapest, 2008, 45.; Fidel CASTRO: *Ifjú éveim: Önarcképek Fidel Castróról*. Budapest, 2005.

LEY DE NACIONALIZACIÓN 1961

Ley de Nacionalización general y gratuita de la enseñanza. 6 de junio de 1961

http://www.oei.es/quipu/cuba/Ley_educ.pdf
(letöltve: 2015. augusztus 13.)

MANTOVINA – POYO

MANTOVINA, Timothy–POYO, Gerald E.: *¡Presente! U.S Latino Catholics from Colonial Origins to the Present*. Eugene, 2000.

MARIMÓN 1974

Mateo Jover MARIMÓN: The Church. In: Carmelo MESA-LAGO (ed.): *Revolutionary Change in Cuba*. Pittsburgh, 1974.

MOYA 2003

MOYA, José C.: Spanish Emigration to Cuba and Argentina. In: Samuel L. BAILY–Eduardo José MÍGUEZ (eds.): *Mass Migration to Modern Latin America*. Wilmington, 2003.

THE NEW YORK TIMES, észak-amerikai napilap

PAZ-SÁNCHEZ 1999

PAZ-SÁNCHEZ, Manuel de: Revolución y contrarrevolución en el Caribe: España, Trujillo y Fidel Castro en 1959. *Revista de Indias*, (1999), Vol. LIX, Núm. 216. 467–495.

PAZ-SÁNCHEZ 2001

PÁZ-SÁNCHEZ, Manuel de: *Zona de guerra. España y la revolución cubana (1960–1962)*. Tenerife, 2001.

PEDRAZA

PEDRAZA, Silvia: *Political Disaffection in Cuba's Revolution and Exodus*. New York, 2007.

PÉREZ JR.

PÉREZ JR, Luis A.: *On Becoming Cuban: Identity, Nationality and Culture*. Chapel Hill, 2008, oldalszám nélkül.

PÉREZ SERANTES

PÉREZ SERANTES, Enrique: Por Dios y por Cuba. In: *Documentos de los obispos*. a. 55–59.

<http://profesorcastro.jimdo.com/la-jerarqu%C3%ADacat%C3%B3lica-y-la-dictadura-de-batista>

(letöltve: 2015. március 2.)

PÉREZ SERANTES

PÉREZ SERANTES, Enrique: Vivamos en paz. In: *Documentos de los obispos*. a. 79–82. <http://profesorcastro.jimdo.com/la-jerarqu%C3%ADacat%C3%B3lica-y-la-dictadura-de-batista>

(letöltve: 2015. március 2.)

RABE 1988

RABE, Stephen G.: *Eisenhower and Latin America. The Foreign Policy of Anticommunism*. Chapel Hill, 1988.

REVOLUCIÓN, Castro-párti kubai napilap

RIVERO 2014

RIVERO, Yeidy M.: Watching TV in Havana: Revisiting Local / Global Television Past through the Lens of the Television Present. In: WILKINS, Karin–STRAUBHER, Joseph D.–KUMAR, Shanti (eds.): *Global Communication. New Agendas in Communication*. New York, 2014.

SUPER 2003

SUPER, John: Interpretations of Church and State in Cuba, 1959–1961. *The Catholic Historical Review*, Vol. 89, Núm. 3, (July 2003), 511–529.

URÍA 2011

URÍA, Ignacio: *Iglesia y revolución en Cuba. Enrique Pérez Serantes (1883–1968), el obispo que salvó a Fidel Castro*. Madrid, 2011.

VIDAL RODRÍGUEZ 2005

VIDAL RODRÍGUEZ: *La emigración gallega a Cuba: trayectos migratorios, inserción y movilidad laboral, 1898–1968*. Madrid, 2005.